

Meditacije

PETA MEDITACIJA

(V spomin Dušana Pirjevca Ahaca)

Ko namreč o ljudeh
plamti prepir na nebu in mogočno
obračajo se lune, tedaj se oglašča
tudi morje in morajo tokovi
iskati svojo pot.

F. Hölderlin

To noč je strašen veter prihajal z morja naravnost v sredino otoka, zaganjal se je okoli hiše, prvi sunki dežja so med bliskom in gromom udarjali ob drevje. Že smo hiteli zapirat polkna, na nebu in zemlji se je pripravljaj silen vihar. Kot je na hitro prišlo, tako je brez sledu minilo. Napol speči napol budni smo slišali, kako se je vsenaokrog razlila negibna tišina. Ko smo odprli oknice, je nad nami zasijala mirna, jasna noč. Toda čas spanja je bil pri kraju. Prihajale so ure nespečnosti, z njimi težke misli in otožni spomini.

Ze nekaj dni je od tega, kar je priromalo na otok pismo prijatelja urednika; končalo se je z željo, naj napišem spominsko besedo za umrlim, ki sta me z njim že nekaj let vezali skupna delovna skrb in dolžnost. Novica o Ahačevi smrti nas je dosegla nekaj dni pred tem, četrtega avgusta; to je bil dan, ko je zgodaj zjutraj izdihnil. Pozno popoldne v prvem mraku smo sedeli v veži, nenadoma se je v veliko začudenje vseh pokazal med vrati fant, ki to leto raznaša po otoku nujna sporočila. V rokah je imel dvoje brzojavk. Ko smo ju odprli, smo vedeli, pri čem smo. Vznemirjeni smo vstali od mize, krožili po prostoru, začeli zmedeno govoriti. Čez dobro uro je prišlo tretje sporočilo, da se je fant sam sebi čudil. Vznemirjenost je postajala neznosna, morali smo iz hiše, odpravili smo se po vasi, da sporočimo slabo vest redkim slovenskim dopustnikom, ki so Ahaca poznali iz vojnega časa ali iz poznejših, duhovnemu delu namenjenih let. Najprej smo potrkali pri našem literarnem zgodovinarju, nato smo iz mirnega večera iztrgali ljubeznivo igralko in kiparja alpinista. Ze je beseda dala besedo o mrtvem, ostajali smo nepotešeni, po trdi temi smo se vračali v hišo, da ležemo k težkemu, nemirnemu spanju.

Naslednjega dne, bil je petek, je spet prišlo sporočilo, to pot opomin, naj se ne vračamo, pogreb bo v ožjem družinskem krogu. Prva vznemirjenost je ponehala, sprevrčala se je v pobitost. Kot od daleč smo gledali smrt, ki se je zdelo samo napol resnična. V soboto smo se znašli na obali, omamljeni od sonca in morja. Ob petih popoldne smo se nenadoma domislili, da je to ura pogreba, ko polagajo Ahaca v zemljo pod Šmarno goro.

Pokopavanje se nam je prikazalo kot privid na ozadju gorenjske pokrajine, v primerjavi s stvarnostjo tega poletja je bilo onstran resničnega. Šele v poznejših dneh se je začel privid spreminjati v otipljivo stvar. V časopisu smo našli žalna sporočila; tu je bil spis, ki je kratko, stvarno, korektno spregovoril o umrlem, o znanstveniku mislecu, kakršen bo živel v spominu javnosti.

Preobrazba negotovega privida v trdno stvarnost se je dokončala šele včeraj, ko nas je doseglo ljubeznivo pismo našega literarnega zgodovinarja. Otok je zapustil pred kratkim, toda z obljubo, da se oglasi z natančnejšim sporočilom. Zdaj nam je nazorno obudil podobo pogreba po besedah prič. Tu je stalo zapisano, da mu je v zadnje slovo spregovoril tovariš predvojnih in partizanskih let; da je pisatelj, ki ga je z umrlim povezovalo tesno prijateljstvo, namesto spominskega govora prebral odlomek iz Ahačevega zadnjega spisa o Bratih Karamazovih. Toda najbolj so v pismu ganile podrobnosti — da so ga pokopali čisto na robu vaškega pokopališča, skoraj sredi polj in njiv, v največji bližini dveh kozolcev; kako so med pokopom lahko videli človeka-zmaja, ki se je spustil z gore in poletel proti reki; kako so ves ta čas na bližnjih njivah kmetje opravljali vsakdanja dela. Tudi to je postalo pomenljiv del končne podobe, ki jo je ta nepričakovana smrt dobila v naših očeh.

Ali pa je bila zares nepričakovana? Ko smo brali prvo sporočilo o nji, me je prešinilo, da sem prejšnji dan s tesnobo nekajkrat pomislil na bolezensko muko, ki je bila od prvega hipa, odkar se je pred nekaj meseci pokazala v vsej moči, dokončna, usodna, nevarna. Nanjo sem to poletje pomislil večkrat, ta dan sem jo začutil skoraj fizično. Nemara zato, ker mi je v ušesih ves ta čas ostajal Ahačev glas, kot sem ga slišal zadnjič, ko sem se v začetku julija poslovil od njega po telefonu, pred odhodom na otok. Prihajal je ne samo iz telesne, ampak tudi duhovne daljave, vendar še zmeraj s skrajnim trudom, da bi počasi, razločno, prisebno izgovarjal stvari, ki morda niso več važne. Omenjal je mnenje zdravnikov, da bo jeseni boljši. Ali je sam verjel? Ko sem ga mesec dni pred tem zadnjič videl v bolnici, je bilo očito, da bo usoda kmalu spregovorila zadnjo besedo. Zdaj je bilo tudi to izpolnjeno.

Ko sem to noč mislil na urednikovo željo, sem že vedel, da o Ahacu ne bom napisal stvarnega prikaza, kot se spodobi pisati o znansiveniku, literarnem zgodovinarju in teoretiku. Ne morda zato, ker bi se kaj takega ne dalo. Res je, da je marsikaj še nemogoče izreči s pravo gotovostjo, s popolnim pregledom celote. Njegove ideje bodo še dolgo plodno odprti problem, marsikatera bo šele s časom pokazala pravo težo. Toda glavni razlog, ki me ovira, da bi se lotil takšnega prikaza, je drugje. Na Ahaca nikoli nisem mogel gledati samo kot na znanstvenika, misleca, duhovnega delavca v ozkem pomenu besede. Ko sem ga prvič videval v seminarju Antona Ocvirka, je bil videti predvsem blesteč študent, strokovno podkovan in natančen, zavzet in velikopotezen. Toda že takrat se je za tem skrivala še druga, morda pomembnejša podoba. Zmeraj je bil cela osebnost, verjetno ena najbolj celotno postavljenih, kar jih je po vojni stopilo v slovensko kulturo. Vendar ni stal samo v kulturi, na poseben način jo je presegal. In to je bilo vsaj nekoliko v zvezi z njegovim partizanstvom.

Takšnega sem prepoznal že v času Besede. Lepega dne se je znašel poslovno v uredniškem prostoru, šlo je najbrž za rokopis, ki ga je ponudil

v objavo, a ni bil sprejet. Razlog za odklonitev ni bil strogo literaren, prej bi ga moral imenovati osebnega. Spomin je negotov, vendar se zdi, da je Ahačeva osebnost zbujala v krogu Besedinih pesnikov, piscev, kritikov vtis nečesa preveč izjemnega. Bili smo skromni civilisti, njega se je pa še iz vojnega časa držal sloves vojaškega partizanskega človeka. Zgodbe, ki so krožile o njem, so bile morda resnične ali samo izmišljene; za ta čisto literaren krog je bil vsekakor preveč nenavaden, skoraj tuj. V nekoliko spremenjenem smislu je tak ostal tudi pozneje. Kot znanstvenik, mislec, filozof, ki je svoje misli posvečal predvsem literarnim stvarjem, se z literaturo nikoli ni ukvarjal na formalen način, ki je v teh strokah tako pogost, ampak zmeraj zaradi celote človekovega obstoja, njenega smisla ali resnice. In tudi to je moralo biti v nekakšni skrivni zvezi s partizanstvom, v katerem je prvič zaživel kot takšna celota.

O Ahačevem partizanstvu ne vem iz njegovih osebnih pričevanj skoraj ničesar. V poznejših stikih, ki so bili po skupni delovni skrbi in dolžnosti zmeraj pogostejši, ga nisem spraševal po njih; sam mi jih ni zaupal. Če sklepam razumsko po njegovem značaju, se zdi, da je moral biti v svoji partizanski dejavnosti odločen, dosleden, po potrebi vojaškega položaja celo brezobziren. Mislim, da tega pozneje nikoli ni obžaloval. Sicer pa je bil tak, kot sem ga spoznaval precej let po vojni, v marsičem še zmeraj značilna partizanska postava; korenjaško možakarski, tovariški, dobrodušen, humoren, prav nič sentimentalni, razen po stari slovenski moški navadi, ki je ne znam natančno opredeliti. Bil je izmenoma razposajen in zaprt vase, prijazen in skoraj osoren, sproščen in spet vojaško napet.

Ko sem na začetku šestdesetih let prevajal za lutke igro brazilske pisateljice, sem si moral izmisliti slovensko ime za nekakšnega mornarja, o katerem je v tej igri pela vesela pesem; za kapitana z brki, ki je imel v posesti skriven zaklad in bil velik strah morskih razbojnikov. Iz nekakšnega spomina na Ahačevo partizanstvo sem ga imenoval kapitan Ahac, najbrž ker se mi je v ušesih rimalo na partizana Ahaca; zdi se mi, da je bilo ime za figuro ravno pravo. Ali pa drug spomin iz zadnjega časa, izpred nekaj mesecev, pravzaprav tik preden je izbruhnila bolezen. Pri prijatelju smo praznovali doktorat, za katerega je Ahac imel mentorsko skrb. Gotovo je bil že na smrt bolan, toda na zunaj še zmeraj stari. Nenadoma se je izkazalo, da pomaga pri kuhi te prijetne doktorantske večerje prijazna Primorka, ki je bila v partizanskih časih pod njegovim poveljstvom. Ko se je pojavila pri mizi, da bi s kozarcem vina nazdravili na njeno in skupno zdravje, je Ahac vstal, se ji priklonil, morda je celo po vojaško udaril s petami, prisrčna mešanica učenega doktorja in starega partizana.

Najzanimivejša stran te osebnosti je bila od nekaj ta, kako se je v nji prepletala partizanska preteklost s povojno sedanostjo, s časom, ko se je ves posvetil duhovnemu delu, znanosti in filozofiji, literarni zgodovini in teoriji. Zveza med obojima je gotovo obstajala, toda težko jo je bilo doumeti. Dognemvam vsaj to, da je bila njegova povojna pot v duhovne vede enako celotna, zagnana, odločna kot pot skozi partizanske čase. Njegovo partizanstvo je bilo do kraja zastavljeno za celotnega človeka, njegov obstoj in resnico; podobno so bila njegova poznejša duhovna razmišljanja zmeraj zagnana do kraja, dosledna in odločna, do tradicije tudi brezobzirna. Včasih sem se spraševal, ali ni šel v duhovne vede z istim namenom — povzročiti velike spremembe, premike, prevrate. Gotovo je bilo s tem v zvezi, da je do glob-

ljega stika s sočasno slovensko literaturo prišel razmeroma pozno. To se je zgodilo šele proti koncu šestdesetih let, ko je na Slovenskem vstala pesniška avantgarda, da bi snovala duhovno-estetsko revolucijo. Ahač jo je odkril in avantgarda je odkrila njega. Prvi povojni rodovi, ki sem jim pripadal tudi sam, ga niso sprejeli; čakati je moral na bolj prevratne literarne čase, na bolj prelomne rodove. Ko so prišli, so ga sprejeli za svojega. Tudi v tem se je skrival poseben smisel.

Toda skrivne zveze med njegovim duhovnim delom in partizanskim časom slutim še drugje. Morda me spomin vara, vendar domnevam, da je besedilo, ki mu ga Beseda ni hotela objaviti, bila novela s partizanskim junakom in po svojem temeljnem hotenju etična. Literatura mu je bila zanimiva predvsem kot nosilka bistvenih duhovnih procesov, v katerih je bil udeležen že kot mlad fant, nato kot partizan. Zato je tudi pozneje, ko je postal čist znanstvenik, mislec in filozof, skoznjo doumeval predvsem smisel svojih življenjskih izkušenj. S tem nočem reči, da ga čisto strokovna, formalna plat znanosti ni zanimala tako, kot se modernemu znanstveniku spodobi. Prav narobe, v vseh znanstvenih zadevah je bil izjemno zahteven, natančen in strog, zmeraj pri viru novih dognanj in metod. V zadnjih petnajstih letih je postal gotovo najboljši slovenski poznavalec fenomenološke estetike, semiotike, literarne hermenevtike, numerične estetike, informacijske teorije in kar je še teh neštevilnih smeri, ki hočejo prevratno spremeniti sodobne umetnostne vede. Toda mimo tega ga je v literaturi in vedah o nji zanimalo predvsem tisto drugo, kar je presegalo čisto znanstvenost; kar je bilo najsplošnejšega pomena in hkrati intimno zvezano z njim samim. Zato je ob Stendhalu in Malrauxu, Cervantesu in Dostojevskem razmišljal zmeraj o smislu neke velike zgodovinske izkušnje, ki se ga je dotaknila v mladosti, v vojni ali povojnih letih; o njenem pomenu za naš obstoj, o smislu in resnici. Takšna izkušnja mu je bila ali čutnost ali družbena akcija ali pesništvo ali volja do moči ali smrt ali revolucija ali bog ali ljubezen.

O tem dvojem je razmišljal zadnja leta. Plod teh razmišljanj je bila velika razprava o Bratih Karamazovih, o vprašanju boga pri Dostojevskem, zadnja študija, ki jo je utegnil dokončati. Površno oko bi v teh razmišljanjih odkrilo značilna pota bogoiskalca. Resnica bo najbrž ta, da je bila Ahačeva pot tudi zdaj, ko ga je vodila k vprašanju boga, vse prej kot navadna; bila je polna presenečenj, drzno skokovita, tvegana. V tej razpravi je boga nazadnje izenačil z bitjo. Že ob branju sem se spraševal, ali je ta odločitev v skladu s Heideggerjem, na katerega se je oprl. Pomislil sem na znani Heideggerjev izrek v Pismu o humanizmu, da z mislijo o biti še ni prav nič odločeno, kako je z božjim, božanskim in bogom. Toda naj bo kakorkoli, Ahačeva misel o bogu je bila zelo daleč od vsega, kar se je na Slovenskem v prejšnjih ali današnjih časih mislilo s tem imenom. Na misel mi prihajajo besede, s katerimi mi je lani omenjal priložnostni pogovor z mlajšim, uglednim teologom moderne smeri. Razšla sta se že v temeljnem pristopu k vprašanju. Po Ahačevih besedah se s »temi gospodi« ni dalo pogovarjati o stvareh, ki so bile zunaj tradicionalnega mišljenja. Ko je to ugotavljal, se je zdel ne samo razočaran, ampak na rahlo jezen ali vsaj dolgočasen.

Ob Heideggerjevem imenu se mi vsiljujejo misli na to in ono stran. Bil je nedvomno hajdegerjanec. Toda težko je reči, kaj je od Heideggerja

prevzel in kaj zavrgel. Kdor bo stvar pretresal, bo gotovo prišel do važnih dognanj, na koncu morda tudi do spoznanja, da je bilo to hajdegerjanstvo nekaj značilno slovenskega. Vendar si rajši ne lastim pravice, da bi o stvari sodil kaj več. Ahac je vedel, da sem pred leti »napadel« Heideggerjev vpliv na Slovenskem. Zato je bilo vnaprej sklenjeno, da o zadevi ne bova govorila. Kljub vsemu si nisem mogel kaj, da ga ne bi po njegovem obisku pri starem modrecu — bilo je verjetno leta 1975 — poprašal po vtisih. Te mi je rad in zgovorno orisal, z nazorno besedo je pričaral prijeten dan v Heideggerjevi podeželski hiši pod Schwarzwaldom, sprejemni ritual in domače družinsko razpoloženje; v drobcih je oživil filozofski pogovor, ki je tekel o starogrški »alethei«, svoja vprašanja in Heideggerjeva pojasnila; imel sem vtis, da ga je prizadelo, kako je stari filozof z dvomom in resignacijo tipal za prezrtimi, morda čisto drugačnimi vidiki velikega vprašanja, kot ga je domislil v prejšnjih razlagah. Še bolj nazorna je bila pripoved o tem, kako se je Heidegger sredi pogovora od časa do časa utrudil, nato pa se z ženinom pomočjo vlegel na zofo, da bi si v kratkem počitku umiril bolno srce.

Heidegger je umrl leto zatem. S tem je legel v grob edini mislec, ki je zadnja desetletja Ahaca zares pritegoval. O tem, kaj mu je bilo najbližje v prejšnji in današnji slovenski kulturi, samo ugibam. O Prešernu je veliko razmišljal, razlagal je znameniti sonet o smrti; vendar mi ni bilo nikoli do kraja jasno, ali je našel s pesnikovim svetom pravi stik. Po svoje ga je zanimal Čop, najbrž kot oče vse slovenske estetike, literarnih ved in misli; morda je v njem videl možnost za premislek o tem, kaj je sploh s takšnimi znanostmi na Slovenskem. Ko sva v zadnjih pogovorih mimogrede prišla na to, da pišem o Čopu knjigo, se je razveselil možnosti, da bi tudi sam Čopa premislil na svoj način. Toda če se ne motim, sta ga od vseh mrtvih in živih kulturnih Slovencev zares zanimala samo Cankar in Vidmar. O Cankarju je napisal največjo, najbolj temeljito, najbolj znanstveno knjigo, kar jih imamo; o Hlapcih je ustvaril najdrznejšo razlago, kar so jih Slovenci tvegali o velikem mojstru. Njegovo razmerje do Cankarja je neprestano nihalo; to je dokaz, da je bilo zares živo. Pred leti mi je v pogovoru vrgel izzivalno misel, da sploh ni bil umetnik, ampak publicist, se pravi toliko kot aktivist in moralist. Zdi se mi, da je bilo lani, ko je v pogovoru poskušal razviti drugačno misel. Cankar ni več umetnik v tistem starem smislu, ko je bila umetnost po Heglovih besedah še zmeraj »čutno svatenje ideje«, ampak že pisatelj novega sveta, ko je umetnost onstran ideje in njene zveze s čutnostjo. Vendar ne vem, ali je to misel razvil na tihem kaj bolj do kraja. Kar pa zadeva Vidmarja, sem bil zmeraj znova presenečen, da je z mislijo tako pogosto krožil okoli njegovega dela in osebnosti. Skorajda ni bilo spisa, v katerem ne bi tako ali drugače zadel vanj. Spraševal sem se, od kod ta potreba. Nazadnje sem se moral zadovoljiti z mislijo, da je nehote čutil med sabo in njim skrivno podobnost. O tej samo ugibam. Morda je bila v tem, da je bil tudi sam Slovenec revolucijske dobe in da je — čeprav v drugačnem zaporedju in povezavi — prav tako prehajal iz politične dejavnosti sredi izpostavljenega časa v duhovno delo, oziroma narobe. Ali pa preprosteje v tem, da je tudi sam — podobno kot mladi in zreli Vidmar — hotel preraščati ozke slovenske razmere, da bi začutil človeško usodo v njenih evropskih, svetovnih, morda celo bistvenih zgodovinskih razsežnostih. Da je vse to hotel, pa vendar čutil in počel čisto drugače od Vidmarja, je bilo morda razlog za privlačnost in hkratno odbojnost tega razmerja.

Ko ga poskušam razumeti iz del in izjav zadnjih let, vidim seveda, da ga je bolj od vsega časnega začelo prevzemati ono drugo. V razpravah se je zmeraj bolj ukvarjal z vprašanjem o smrti. Sprva mu je bila to morda literarna tema, s katero se je moral spoprijeti ob Gogolju, Malrauxu ali Cervantesu. Vendar se najbrž že takrat ni obračal k nji samo pod vplivom Heideggerjevega mišljenja o človeku kot biti-za-smrt. Zadnja leta je vprašanje o smrti vede ali nevede postajalo njegovo najbolj notranje, bistveno, glavno vprašanje. V pogovorih me je večkrat presenetil z resnobno, včasih dobrodušno, drugič spet posmehljivo mislijo o tem, kako se Slovenci bojimo smrti, pri čemer je mislil najbrž na določen primer Slovencev. To je bilo znamenje, da mu je misel zmeraj bolj krožila okoli nje. Verjamem, da je v tej misli kazal enako odločnost, doslednost, brezobzirnost kot v vsem drugem.

Toda to je misel, ki je ni mogoče misliti z drugimi ljudmi, ker je od nekdaj bila in bo zmeraj najbolj osebna, enkratna, neponovljiva misel vsakega človeka posebej. Podobno kot tudi ni mogoče vedeti za smisel smrti drugega človeka, kaj šele, da bi ga poskusili izreči. Ali ni prav to razlog, da ostajam spričo Ahačeve smrti navsezadnje brez pravih besed? Edino, s čimer si lahko pomagam, je stavek, ki ga je pred nekaj dnevi spregovorila naša stara soseda z otoka. Ob novici, da ji je umrl brat, ki je bil prav tak starec kot ona sama, je mirno ugotovila, da človek umrje takrat, ko vse opravi. Toda kako vedeti, kdaj in kako človek stori vse, kar more in mora storiti? Ali je Ahač napravil vse, kar mu je bilo naloženo? V zadnjem času je imel v mislih knjigo o Dostojevskem. Toda ta bi bila najbrž predvsem razširitev vsega, kar je domislil o Bratih Karamazovih. Pred nekaj meseci mi je ob svojih razpravah o evropskem romanu nezadovoljno potožil, da bi bilo vse to potrebno napisati še enkrat. Nisem mu ugovarjal. Navsezadnje bi ta ocena morala obveljati za vse, kar smo storili; vsaka stvar je po svoje nepopolna. Toda ko mislim na celoto, v katero se urejajo te razprave — na celoto, ki je gotovo med najtežjimi v slovenskem jeziku zapisanimi spoznanji besedne umetnosti — moram reči narobe. V globljem pomenu je bilo tu zares opravljeno vse, čemur se je posvečala misel tega človeka. V izrednem naporu je prehodila pot skoz osrednja vprašanja današnjega človeškega obstoja; o njih je izrekla vse, kar je bilo iz perspektive, ki jo je izbrala za svojo, mogoče in nujno. Izreči vse pomeni biti zrel za smrt.

Janko Kos